

Etničke i konfesionalne skupine u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u 18. i početkom 19. stoljeća

Lazanin, Sanja

Source / Izvornik: **Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies, 2008, 190 - 211**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:297220>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

ETNIČKE I KONFESIONALNE SKUPINE U ISTOČNOJ SLAVONIJI I ZAPADNOM SRIJEMU U 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA

ETHNIC AND RELIGIOUS GROUPS IN EASTERN SLAVONIA AND WESTERN SRIJEM IN THE 18TH AND EARLY 19TH CENTURY

The paper presents the ethno-religious structure of the population of Eastern Slavonia and Western Srijem in the 18th and early 19th century. Based on archive sources, mainly of Hapsburg provenance, as well as descriptions given by diverse travellers and writers in regard to the history and statistics of these regions, different terms and criteria for marking ethnic affiliations in these regions in the investigated period are analysed. Besides the analysis of the names of different ethnic groups, the article focuses on the settlement and relative presence of different ethnic and religious groups (Croats, Serbs, Germans, Hungarians, Cincari, Ruthenians, Slovaks, Roma and Jews), on their social and legal status in the territory of Civil Slavonia and the Slavonian Military Frontier, and on their role in the social and economic life of Vinkovci and Vukovar. The author claims that, along with the indigenous population, the new ethnic and religious groups that arrived to this area in the 18th and 19th century, contributed greatly to the demographic and economic revival of this part of Slavonia, as well as to creating an ethnic and cultural diversity which is even today the characteristic of this region.

Keywords: ethnic groups, ethnonyms, minority groups, religious affiliation, Eastern Slavonia, Western Srijem, Early Modern Period

U radu se prikazuje etničko-konfesionalni sastav stanovništva u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u 18. i početkom 19. stoljeća. Na temelju arhivskih izvora, uglavnom habsburške provenijencije, te opisa različitih putopisaca i pisaca povijesnih i statističkih djela o tim krajevima analiziraju se različiti termini i kriteriji prema kojima se označivala etnička pripadnost stanovništva u tom području u istraživanom razdoblju. Uz analizu naziva za pojedine etničke skupine u radu se pozornost usmjerila na naseljavanje i zastupljenost različitih etničkih i konfesionalnih skupina (Hrvati, Srbi, Nijemci, Mađari, Cincari, Rusini, Slovaci, Romi i Židovi), na njihov društveni položaj i pravni status na području slavonskog Provincijala i slavonske Vojne krajine te njihovu ulogu u društvenome i gospodarskom životu Vinkovaca i Vukovara. U radu se ustvrđuje da, uza starosjedioce, nove etničke i konfesionalne skupine koje tijekom 18. i u 19. stoljeću dolaze u to područje, u velikoj mjeri pridonose demografskomu i gospodarskom oživljavanju toga dijela Slavonije, kao i stvaranju etničke i kulturne raznolikosti koja je i danas obilježje te regije.

Ključne besede: riječi: etničke skupine, etnonimi, manjinske skupine, konfesionalna pripadnost, istočna Slavonija, zapadni Srijem, rani novi vijek

UVOD¹

Odnos većinskoga i manjinskog stanovništva te reguliranje prava manjinskih skupina smatraju se bitnim pokazateljem stupnja demokratizacije i zaštite ljudskih prava u određenoj državi.² Hrvatska ima složenu etničku strukturu, koja svoje ishodište ima uglavnom u migracijskim tijekovima ranoga novog vijeka. Istočna Slavonija i zapadni Srijem bili su područja u koja se nakon ratova s Osmanlijama krajem 17. stoljeća doseljava brojno, u etničkome i konfesionalnom pogledu raznoliko stanovništvo. Takav tijek zbivanja u određenoj se mjeri odražava i na današnju etničku sliku stanovništva istočne Slavonije.

Od pet slavonskih županija (Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska), koje su kao teritorijalno-političke jedinice ustrojene devedesetih godina 20. stoljeća, Vukovarsko-srijemska županija ima najveći udio nacionalnih/etničkih manjina u ukupnoj strukturi stanovništva. Prema Popisu stanovništva 2001. taj je udio uključujući i neopredijeljene te nepoznate bio 21,8 %. Prema tom popisu udio Hrvata u etničkoj/nacionalnoj strukturi Slavonije bio je 85,6 %, a pripadnika drugih etničkih/nacionalnih skupina i neopredijeljenih 14,4 %. Među etničkim/nacionalnim skupinama koje imaju status manjina u Vukovarsko-srijemskoj županiji, bročano se ističu Srbi (15,4 %), Mađari (1 %), Rusini (0,8 %), Slovaci (0,6 %), Bošnjaci (0,5 %), Albanci (0,2 %) i Ukrajinci (0,2 %). Udio ostalih etničkih/nacionalnih skupina teško je izraziti u postocima jer broje oko sto ili manje pripadnika. Ovisno o povijesnim, društveno-političkim i gospodarskim prilikama mijenjali su se nazočnost i status pojedinih etničkih skupina na području istočne Slavonije i zapadnog Srijema. Stoga će se u radu pozornost usmjeriti na razdoblje 18. i početka 19. stoljeća, kada se u tim prostorima, koji nakon osmanske vlasti ulaze u okvir Habsburške Monarhije, uspostavljaju novi politički, upravni, društveni, demografski i gospodarski odnosi. Kao rezultat brojnih migracija i osmišljene kolonizacijske politike državnih vlasti u te se prostore doseljavalo stanovništvo različite etničke i konfesionalne pripadnosti. Vinkovci i Vukovar mogu poslužiti kao primjeri istočno-slavonskih naselja u koje se različite etničke i konfesionalne zajednice naseljavaju, a koje i do danas uz velike oscilacije u zastupljenosti određenih skupina kontinuiraju u tom prostoru. Različite skupine stanovništva unose društvenu, gospodarsku i kulturnu dinamiku u taj prostor te se i same transformiraju u interakciji s drugima. Iz mnoštva pitanja koja se nameću u vezi s etničkim skupinama na tom prostoru, rad će se usmjeriti na to kako su se pojedine etničke skupine stanovništva, s

1 Ovaj rad proizašao je iz znanstvenog projekta "Interkulturalni pristup etničkoj različitosti i identitet: Hrvatska - Europa" (076-0762385-1516), koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

2 O pojmovima i definiranju etničkih manjina u suvremenom društvu te o regulaciji ostvarivanja prava na različitost manjina u: Čačić-Kumpes i Kumpes 2005, 2006.

naglasak na one koje danas imaju status manjina, nazivale u izvorima, kako ih onodobni pisci klasificiraju, prema kojim ih kriterijima dijele te na koji su način sudjelovale u lokalnom razvoju.

STANOVNIŠTVO ISTOČNE SLAVONIJE I ZAPADNOG SRIJEMA U 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA PREMA ETNIČKIM I KONFESIONALNIM KRITERIJIMA

Zbog migracija do kojih dolazi tijekom ratova s Osmanlijama krajem 17. stoljeća, stanovništvo Slavonije i Srijema, dakle i Vinkovaca i Vukovara, bilo je u znatnoj mjeri izmijenjeno u usporedbi sa srednjovjekovnim i osmanskim razdobljem. U Vinkovce se primjerice preseljava i staro katoličko stanovništvo iz okolnih sela, koja će tijekom 18. stoljeća ući u teritorijalni opseg novovjekovnih Vinkovaca. Te obitelji čine određenu poveznicu i kontinuitet s prijašnjim razdobljima. Slična je situacija bila i u Vukovaru. Malobrojni stanovnici koji su nakon odlaska Osmanlija ostali u Vukovaru bili su tu i prije ili su došli iz okolnih područja, što otkrivaju njihova prezimena u ranim austrijskim popisima. Dakle veza s prijašnjim razdobljem postoji, međutim stanovništvo koje je omogućilo demografski oporavak i rast tih dvaju naselja pristiže iz raznih krajeva i na različite načine.

Za navedeno razdoblje rabiće se izraz etničke skupine ili etnička pripadnost, a ne nacija u današnjem značenju te riječi, unatoč tomu što je u izvorima ili kod onodobnih pisaca taj izraz bio u uporabi i što je sasvim izvjesno postojala svijest o pripadnosti pojedinih skupina širemu narodnom korpusu. Nadalje se govori o podanicima određenih dinastija, iako je za razdoblje od druge polovine 18. stoljeća prikladniji izraz država, zatim o vjerskim skupinama i slično. Izraz etničke skupine ili zajednice zahtijeva kratko objašnjenje. Pojmovi *etnos*, *etničnost* i *etničke zajednice (etničke)*³ tek su krajem 19. stoljeća ušli u znanstvenu terminologiju. Etničnost se može u najširem smislu odrediti “kao jedna od temeljnih antropoloških kategorija” i kao “svijest o zajedništvu”, odnosno zajedničkim elementima identiteta⁴ koji povezuju određenu skupinu. Osim toga važno je voditi računa o tome da pripadnici različitih etničkih zajednica posjeduju više razina identiteta. U ranome novom vijeku taj se identitet može na temelju svjedočanstava u izvorima raščlaniti na “pokrajinski, etnički i vjerski”, koji će se tijekom nacionalno-integra-

3 O *etnosu*, genezi pojma i sadržajima koje je tijekom povijesti uključivao te izvedenicama iz tog pojma, poput *etničnosti*, opširnije u: Heršak 1989: 99-112. O pojmovima *etničnost* i *etnički identitet* u: Hutchinson i Smith 1996: 4-5.

4 U te elemente, odnosno značajke koje pokazuje svaka etnija mogu se prema Smithu uvrstiti: zajedničko vlastito ime, mit prije nego činjenice o zajedničkim precima, povijesno sjećanje, jedan ili više elemenata zajedničke kulture (npr. jezik, religija, običaji), veza (makar i simbolična) sa zemljom predaka i osjećaj solidarnosti (Smith 1986: 21-41).

cijskih procesa u 19. stoljeću oblikovati u nacionalni identitet (Stančić 2002: 94). Na temelju arhivskih izvora habsburške odnosno hrvatske provenijencije koji su nastali radom određenih upravnih instancija a odnose se na područje istočne Slavonije, te objavljenih djela različitih pisaca iz 18. i prve polovine 19. stoljeća, u koja ulaze različiti putopisi i znanstveni pokušaja prikaza određenih tema vezanih uz stanovništvo i prostor Slavonije, pokušat će se utvrditi koje se razine identiteta spominju u pisanim izvorima i koji su se nazivi u kojoj vrsti izvora rabili u označavanju identiteta odnosno izražavanju razlika između pojedinih skupina stanovništva. Govoreći dakle o različitim etničkim skupinama, važno je naglasiti kada se rabe današnje oznake za te skupine, a kada nazivi kojima su te skupine označene u onodobnim izvorima, bilo da ih je tako nazivala vlast odnosno administrativni službenici, bilo putopisci. Osim toga valja definirati i državno-pravni okvir unutar kojega se nalazilo područje Slavonije te njegovu administrativnu podjelu.

Područje današnje istočne Slavonije i zapadnog Srijema u 18. i 19. stoljeću podijeljeno je između tzv. civilne i vojne uprave. Dio tog prostora sa županijskim uređenjem pripadao je pod nadležnost Hrvatskoga odnosno Ugarskog sabora, a drugi je bio pod vojnokrajiškom upravom i izravno podređen središnjim habsburškim vojnim vlastima. O stanovnicima Vojne krajine i njihovu sastavu s obzirom na etničku i vjersku pripadnost pisali su brojni pisci na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. U vrijeme kada se javlja veći interes za pitanja s nacionalnom tematikom te češće piše i raspravlja o etničkim pripadnostima, sve brojniji “nacionalno probuđeni” intelektualci – koji se bave jezikom, poviješću ili kulturom “malih” naroda u Monarhiji – u svojim radovima raspravljaju o narodu, njegovu podrijetlu, jeziku i etničkoj pripadnosti. Ne ulazeći na ovome mjestu u ulogu i važnost tih “preporodnih” pisaca i njihov utjecaj na proces nacionalnog osvješćivanja, pozornost će se usmjeriti samo na neka djela iz kojih je posredno vidljiv njihov utjecaj.

Taj utjecaj i preuzimanje nekih tumačenja onodobnih pisaca slavista i intelektualaca može se uočiti kod Carla Bernharda von Hietzingera. On na temelju različitih podataka i popisâ s početka 19. stoljeća u svojoj *Statistici* daje pregled naroda koji su živjeli na području Vojne krajine. Hietzinger je upoznat s radom slavista Josefa Dobrovškog i drugih autora te se poziva na njih govoreći o Slavenima i njihovoj podjeli prema jeziku, koji je prema njemu “najsigurnije obilježje plemena”. Slavene koji žive na području Vojne krajine u službenim se austrijskim dokumentima najčešće nazivalo Ilirima. Hietzinger naglašava da to ne odgovara činjenicama, jer Slaveni nemaju ilirsko podrijetlo. Prema podjeli Slavena na temelju jezičnih kriterija na dvije osnovne skupine koju je napravio Dobrovský, Hietzinger tzv. “Slowenoserben” svrstava u skupinu istočnih i južnih Slavena. Svakako je zanimljiva njegova tvrdnja da su “slavenski krajišnici Slaveni i to većinom Slavenosrbi”. Hietzinger nastoji objasniti shvaćanje etničke pripadnosti krajišnika te kaže da bi za Slavene Karlovačke i Banske krajine bio precizniji naziv “Slowenohorwaten”, zapravo Hrvati, a za one u Slavonskoj i Banatskoj vojnoj krajini “Slowenoserben”.

Tu svoju teoriju obrazlaže tumačenjem Dositeja Obradovića, koji kao najvažniji dokaz za to da su svi Slaveni na području Slavonije, Srijema i Banata zapravo "Slowenoserben" navodi jezik (Hietzinger 1817/I: 198–200). U Varaždinski generalat brojnim su se useljavanjima iz Bosne nastanili "Slowenohorwaten". Prema njemu, istinski Hrvati žive i u drugim krajinama, u koje su, osobito u Njemačko-banatsku, otišli iz prekokupskih krajeva. Uza Slavene najbrojnije krajiško stanovništvo čine Vlasi, i to oni u vlaškim pukovnijama. Takve su teorije o krajišnicima kao Srbima prenosili i razrađivali i drugi autori. Spiridon Jowitsch primjerice smatra krajišnike slavenskog podrijetla Srbima, jedino su, tvrdi on, neki katoličke, a drugi pravoslavne vjeroispovijesti.⁵ Takve klasifikacije imaju uporište u slavističkim raspravama s početka 19. stoljeća, međutim one nisu našle potvrdu u nacionalno-integracijskim procesima kod slavenskih naroda tijekom 19. stoljeća.

Na temelju procjene, a ne statističkih podataka, Hietzinger navodi stanovnike prema etničkoj pripadnosti i zastupljenosti u cijeloj Vojnoj krajini: "Slaveni, Vlasi, Mađari, Sikulci, Nijemci, Klementini, Grci, Židovi i Cigani" (Hietzinger 1817/I: 205). Prema njemu, najzastupljeniji jezik u Slavonskoj vojnoj krajini jest slavenski (*slawische Sprache*), kojim se služi i većina neslavenskih stanovnika. Službeni je jezik bio njemački. To je bio jezik ophođenja "časnika, činovnika, otmjenog svijeta i većine trgovaca", a osobito je bio u uporabi u komunitetima, stožernim mjestima i na većim sajmovima (Hietzinger 1817/I: 209). U pogledu vjerske pripadnosti stanovnika Krajine Hietzinger navodi da prevladava rimokatolička i "grkonesjednena" odnosno pravoslavna, dok su u komunitetima zastupljene i druge vjeroispovijesti (Hietzinger 1817/I: 250).

Brojni trgovci s područja Osmanskog Carstva, Srbi i osobito Cincari (Arumunji), dolaze na područje Monarhije, pa tako i u istočnu Slavoniju i zapadni Srijem, te postaju jedni od glavnih nositelja trgovačke djelatnosti. Ti su trgovci svoje poslovne knjige vodili uglavnom na grčkome jeziku. O tome svjedoči i jedna parnica koja se vodila zbog duga između tužitelja vukovarskoga kotlara Lazarevića i tuženoga vinkovačkog trgovca Georgijevića. Pred sudom maloljetni sin pokojnog Georgijevića objašnjava da mu nisu poznati očevi poslovi jer je otac svoje poslovne knjige vodio na grčkome,⁶ a kako on ne poznaje taj jezik, nisu mu bili poznati ni detalji očeva poslovanja.

5 "Die heutigen Slaven in der Militärgränze sind Serben, und Abkömmlinge jener alten Slaven, welche noch in grauer Vorzeit die Gegenden zwischen der Donau und dem adriatischen Meere besetzten" (Jowitsch 1835: 56).

6 "(...) weil diese vermeintliche Schuldforderung sich auf das Handlungs-Protocoll des verstorbenen Nicsa Georgievich gründen solle. Dieses Handlungs Protocoll in der *Griechischen Sprache* (podrt. S. L.) geführt, welcher der Beklagte ganz unkündig, auch gegenwärtig einen Griechen beizubringen ganz äusser Stande ist, so müßte er in so lange nun einer diesfällige Erstreckung bitten, bis er sich einen Sprachkündigen verschafft habe" (HDA, 31, SŽ, APP, kut. 259, br. 1800-849).

O etničkim i konfesionalnim prilikama u Slavoniji krajem 18. i početkom 19. stoljeća, pisali su i različiti putopisci. Tako Franz Stefan Engel kao razlikovni element između pojedinih skupina navodi jezik. On kaže da je jezik većine stanovništva Slavonije slavonski, da potječe od ilirskoga i prilično se razlikuje od hrvatskog jezika. Engel, koji svoje djelo piše prije nastanka brojnih spisa o nacijama, njihovu podrijetlu i jeziku, dakle prije razdoblja romantizma i "nacionalnih pokreta", smatra Ilire "pravim stanovnicima" tih krajeva, odnosno Slavonije i Srijema. Objašnjava tko se sve ubraja u tu, kako je naziva, "naciju": ne samo starosjedioci već i svi oni koji su iz različitih krajeva pod mletačkom i osmanskom vlašću naseljavali Slavoniju i Srijem nakon kraja osmanske vlasti u njima (Engel 2003: 48). Osim "Ilira" Engel spominje i "mađarsku i njemačku naciju". Za Mađare i Slovake kaže da su bolji ratari od domaćeg stanovništva i nisu odani porocima kao ovi, a za Nijemce, koje u tim krajevima nazivaju "Švabama", kaže da žive u gradovima i trgovištima te se bave obrtom ili su nadničari. Spominje i manju skupinu Klementina, koji su iz Albanije došli u Srijem tijekom turskog rata 1737. (Engel 2003: 50–51).

Friedrich Wilhelm von Taube stanovnike Slavonije dijeli na "prirodne stanovnike" i "doseljenike". U prve ubraja ne samo starosjedioce već i one "Ilire koji su došli i još uvijek svakog dana stižu iz Albanije, Dalmacije, Hrvatske, Bosne, Srbije i drugih predjela". Prema Taubeu svi ti stanovnici čine jedan narod, a to se očituje i u tome da imaju isti "jezik, narav, običaje i navike". Osim "Ilira" koji pristižu u Slavoniju i Srijem, došao je u te krajeve, tvrdi, i veliki broj Vlaha. Za "slavonske Vlahe" kaže da su se izmiješali s Ilirima i prihvatili njihov jezik, dok su oni u Erdelju i Temišvarskom Banatu zadržali svoj jezik i posebnost (Taube 1998: 51). U drugu skupinu, dakle doseljenike, Taube ubraja Nijemce, Mađare i Rome. Nijemci su brojniji od Mađara, kojih je prije prodora Osmanlija bilo mnogo u Slavoniji. Romi se u ugarskim zemljama nazivaju "novoseljacima" (*Neubauern*) jer ih se nastoji privesti sjedilačkom životu, obrađivanju zemlje i plaćanju poreza (Taube 1998: 52). Taube također smatra jezik važnom odrednicom identiteta pojedinih skupina i kaže da je glavni jezik "ilirski". Naime, prema njemu, "ilirski" je materinji jezik svim stanovnicima u "Albaniji, Dalmaciji, Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i jednom dijelu Bugarske", samo se govori različitim narječjima. Razliku između tih "narječja ilirskog jezika" uspoređuje s razlikom unutar njemačkih dijalekata.⁷ Kaže da je uz "ilirski" najzastupljeniji jezik u Slavoniji njemački. Osim plemstva, njemački jezik u Slavoniju donose vojnici i seljaci, obrtnici, službenici i drugi. U većini gradova on

7 Taube potom nabroja srodnosti među jezicima Europe, osobito onima koji su slični "ilirskom" i koje naziva njegovim "kćerima", a to su češki, poljski, ruski i "vendski", te zaključuje da se "Ilir i Rus sporazumijevaju s velikom mukom". Taubeovi pokušaji utvrđivanja jezičnih srodnosti nastaju otprilike u isto vrijeme kada i Herderove rasprave o podrijetlu jezika i "narodnom duhu", dakle prije početka znanstveno utemeljene lingvistike, koja se u današnjem smislu profilira tek u 19. stoljeću.

je jezik komunikacije građanskoga sloja, a u Vojnoj krajini njemački je zapovjedni jezik i jezik općih poslova. U provincijalnom dijelu Slavonije javni su se poslovi vodili na latinskome. Taube kaže da “katolički Iliri” obavljaju svoje bogoslužje na narodnome, običnom jeziku, a pravoslavni na, kako ga on naziva, “glagoljičkom” (*glagolitisch*), koji je zajednički svim pravoslavnim Slavenima (Taube 1998: 53).

Johann von Csaplovich u svom opisu Slavonije i dijela Hrvatske objavljenom 1819. stanovnike Slavonije naziva općenito Slavoncima. No osim što ih razlikuje po vjeroispovijesti, Csaplovich za područje Slavonske vojne krajine navodi i etničke nazive njezina stanovništva. To su: “Srbi, Bosanci, manji broj Albanaca i Epiraca (zvanih Klementini i Bunjevci), doseljenici koji su došli za vrijeme carice Marije Terezije iz bivše mletačke Dalmacije, zatim određeni broj Cincara, Makedonaca i Tesalaca iz Grčke”. Uz navedene skupine iz Grčke, navodi i portugalske Židove, kao one koji se uglavnom bave trgovinom u vojnim komunitetima i stožernim mjestima Vojne krajine (Csaplovich 1819: 307). Prema Csaplovichu, Slavonci pokazuju veliku sklonost trgovini, a osobito su Grci i Raci (*Raazen*) poznati kao poduzetni trgovci (Csaplovich 1819: 110). Prema navedenim skupinama stanovnika slavonskog dijela Vojne krajine može se zaključiti da ih razlikuje i naziva prema regijama iz kojih su se doselili u Slavoniju.

Slično o stanovnicima Slavonije piše krajem 18. stoljeća mladi erdeljski plemić Dominik Teleki von Szék u svojem opisu Ugarske i susjednih zemalja. Spominje Ilire kao prastanovnike Slavonije koji su se dolaskom Slavena stopili s njima. Teleki navodi da su se ti novi slavenski stanovnici Slavonije nazivali Slavoncima, kako bi se razlikovali od Slavena u Ugarskoj, koji se nazivaju Slovacima. Dodaje da su slavensko ime u njegovo vrijeme zadržali još samo oni Slavonci koji potječu od bivših stanovnika, a oni koji su se doselili nakon ratova s Osmanlijama krajem 17. stoljeća, nazivaju se Ilirima. Za njih kaže da su se doselili iz Srbije i Albanije, a tijekom 18. stoljeća pristizalo je novo stanovništvo iz tih krajeva, kao što je i iz Hrvatske, Bugarske i Srbije dolazilo u Banat. Osim Ilira kao stanovnike Slavonije Teleki navodi Mađare, Nijemce, Rome (naziva ih *Zigeuner* odnosno *Neubauern*) te Turke i Židove. O Ilirima dodaje još i to da su u vjerskom pogledu rimokatoličke i pravoslavne vjeroispovijesti te da se njihov jezik naziva ilirskim (Teleki 1805: 174–175).

Navedeni primjeri opisa slavonskoga i srijemskog stanovništva u posljednjoj trećini 18. i u prvim desetljećima 19. stoljeća ilustriraju kako su različiti pisci shvaćali etničku pripadnost stanovnika u tim krajevima Monarhije. Uočava se da u to vrijeme prevladava oznaka “ilirski”, kao najopćenitije ime za narod, ali i za jezik. Taj se izraz često nalazi i u izvorima, iako se ponekad stječe dojam da ga ni same habsburške vlasti nisu uvijek jednoznačno upotrebljavale. Na temelju arhivskih

materijala može se zaključiti da se taj naziv uglavnom odnosio na pravoslavno stanovništvo odnosno Srbe koji žive na području Habsburške Monarhije.⁸

U dopisu Vinkovačke satnije od 24. siječnja 1817. govori se o krađi kojom je bio oštećen vinkovački svećenik i objašnjava se naziv “ilirski jezik”. Naime počinitelj je poznat, ali je uspio pobjeći i stoga Satnija daje njegov opis. U njemu osim opisa vanjštine stoji da govori “loš ilirski, naime miješani hrvatski i slavonski”.⁹ Ilirski kao oznaka za jezik navodi se i u jednom opisu odbjegle žene iz Negoslavaca, u civilnom dijelu Slavonije u sastavu Vukovarskog vlastelinstva. U tekstu stoji da je *Alexia Ternyakovicsin* pravoslavne vjeroispovijesti (*Altgläubischer Religion*), udana i da joj je materinji jezik ilirski.¹⁰ Pridjev “ilirski” rabio se kao oznaka jezika i za pravoslavne i za katoličke stanovnike u vojnome i civilnom dijelu Slavonije tijekom 18. i u 19. stoljeću.

Među različitim nazivima za jezik najviše mjesta različitim interpretacijama svakako ostavlja “naški”. Tako se u opisu nekog sluga koji je pronevjerio novac trgovca Luj Margitića iz Vinkovaca navodi da je sluga Gjuro Thenk “iz Horvatske Rodom, 24 godine star, Kerstjanin, Neoxenjen, razgowara samo *Nasski*” (podcrtala S. L.).¹¹ Opis jednoga odbjegloga kovača, Jerka Lučanina, rodom iz Dalja, a živio je u Sikirevcima u slavonskoj Posavini, “Krisstjanin”, uz ostale važne karakteristike navodi da “razgowara, Magjarski, Nasskii, i mallo Njemacskii”.¹² Osim spomenutih naziva u izvorima se jezik “domaćeg” stanovništva naziva i “slavonskim”.

Za prilično široko značenje etničkoga i jezičnog naziva “ilirski”, ili još šire “naški”, koji se najčešće rabio za označivanje domaćih slavenskih stanovnika Slavonije u razdoblju kojim se bavi ovaj rad, sredinom 19. stoljeća objašnjenje daje C. Bárándy u popisu stanovništva gradova Ugarske 1842. Kao stanovnici Ugarske u popisu se navode Mađari, Nijemci, Slaveni i Vlasi. Slaveni se dijele na sljedeće podskupine: Slovaci, Hrvati, Vendi, koji se navode kao podskupina unutar Hrvata, Iliri i Bugari. Uz popis postoje i objašnjenja tko se ubraja u pojedine skupine stanovništva (Bárándy 1842). Očigledan je utjecaj Dobrovskog, Šafařika, Obradovića i istomišljenikâ, koji su kao kriterij za pripadnost nekoj etniji uzimali kulturne odrednice, i to prije svega jezik. Prema takvim se teorijama sve štokavce svrstava u Srbe, s tim da ih razlikuju na temelju pripadnosti rimokatoličkoj odnosno

8 Tako se u carskim dokumentima u kojima se govori o stanju i povlasticama pravoslavnog stanovništva koje se doselilo s patrijarhom Crnojevićem i u kasnijem razdoblju na područje Monarhije upotrebljavaju nazivi “Razische Nation” i “Illyrische Nation Graeci Ritus” (HDA, 430, SGK, Opći spisi, kut. 3, br. 1734-12).

9 U izvoru stoji: “(...) spricht gebrochen Illyrisch nemlich gemischt Croatisch und Slavonisch (...)” (HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Correspondenz Protocoll, knj. 206, god. 1817, 24. siječnja).

10 HDA, 31, SŽ, APP, kut. 114, br. 1786-76.

11 HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Knjiga tjednih zapovijedi, knj. 200, god. 1815, 22. studenog.

12 HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Knjiga tjednih zapovijedi, knj. 200, god. 1815, 8. ožujka.

pravoslavnoj vjeroispovijesti. Ta klasifikacija osim toga kajkavske Hrvate svrstava u Slovence. Neki su slavisti, poput Šafařika, uočavali određenu kulturnu različitost u književnoj produkciji između kruga katoličkih i kruga pravoslavnih autora, i to bez obzira na jezik odnosno narječje kojim su djela pisana. Osim toga, iako je sve štokavce ubrajao u Srbe, uočio je da postoje kulturne različitosti između katoličkih i pravoslavnih štokavaca. Stoga je napravio podjelu te skupine na "Slavo-Srbe istočnog obreda" i "Slavo-Srbe zapadnog obreda".¹³

Alexius Fényes u knjizi *Statistik des Königreichs Ungarn* iz 1843. nabraja narode Ugarske te njihovu vjersku i jezičnu pripadnost. U svojoj se klasifikaciji i on poziva na J. Dobrovskog te iznosi podjelu Slavena sličnu onoj kod Bárandyja. Kao Slavene koji žive u Ugarskoj navodi: Slovake, Hrvate, Rusine (*Ruthenen*), Šokce (*Shokzen*), Race/Rašane ili Srbe (*Raizen oder Serben*), Vende, Bugare i Crnogorce (Fényes 1843: 76). U shematizmu ugarskih i erdeljskih župa iz 1840. navode se etničke skupine i broj pripadnika pojedinih naroda. Za Đakovačku se biskupiju, u čijem se sastavu nalaze i katoličke župe istočne Slavonije kao i Vinkovci i Vukovar, kao najbrojniji prema etničkom sastavu navode Šokci, zatim Nijemci i Klementini (Fényes 1843: 41).

Pod kojim su etničkim nazivom komorske vlasti početkom 18. stoljeća zabilježile domaće stanovništvo u okolici Đakova, može se vidjeti iz komorskog popisa 1702. Đakovački i bosanski biskup Pavle Bakić de Lak (1716.-1749.) dobio je od komorske inspekcije u Osijeku popis Đakovštine iz 1702., koji navodi i etničku pripadnost stanovnika u pojedinim mjestima. U popisu stoji da u Đakovu žive "stanovniki Šokci jali Slovinci imenovani" (Bösendorfer 1948: 249). Dakle za stanovnike ikavskoga govora, odnosno za katoličko stanovništvo koje se doseljavalo uglavnom iz Bosne, uza šokačko ime,¹⁴ čija je etimologija još uvijek predmet znanstvenih rasprava, rabio se i općeniti naziv Slovinci.

Etnonim "Hrvat" u izvorima koji se odnose na slavonsku povijest iz tog razdoblja uglavnom se upotrebljavao za osobe koje su kao nadničari ili u nekoj drugoj ulozi došle iz Banske Hrvatske ili hrvatskog dijela Vojne krajine. U satnijskoj zapovijedi od 12. siječnja 1814. naređuje se zapovjednicima pojedinih sela Vinkovačke satnije da moraju "Dolle Imenovate Horvatske Famillije saswim Mussko i xensko, mallo i Welliko mit Sack und Pack u dossasti Petak tojest Prekosutra" poslati u

• • •

13 Šafařik je bio ustrajan u svojoj jezičnoj klasifikaciji i shemi o hrvatskim kajkavcima kao Slovincima te štokavcima kao Srbima. No ipak je o pravoslavnim Slavo-Srbima pisao u jednom poglavlju, a o katoličkim Slavo-Srbima i Hrvatima u drugome. U te "katoličke Slavo-Srbe" ubrajao je Dalmatince, Bosance i Slavonce (Stančić 2002: 121-123).

14 Naime ne postoji jedinstveni stav o podrijetlu i etimologiji naziva Šokac, kao ni Bunjevac, iako su ti nazivi i danas u uporabi i njima se naziva jedna skupina hrvatskog stanovništva na širem području Podunavlja. O tumačenju naziva Šokac opširnije u: Bösendorfer (1948: 247-249); Rem (1993: 13-15); Sršan (2006/2007: 72-73); Sekulić (1990: 185-186).

Vinkovce, odakle sutradan "u svoj Willait odlazit morati hoche".¹⁵ Već se pri pogledu na imena tih obitelji može zaključiti da se pod "Horvatskim Famillijama" ne podrazumijeva etnička pripadnost, nego regionalna, odnosno da su te obitelji s prostora koji se tada, za razliku od Slavonije, nazivao Hrvatskom. Iz jedne zapovijedi izdane u Vinkovcima 1815. može se razaznati zbog čega su ti ljudi dolazili u Vinkovačku satniju: zimi su služili, a ljeti radili na pravljenju opeke. Kako bi mogli boraviti na području Satnije, morali su imati "frishkoga Passosha", odnosno dopuštenje upravnih vlasti svoga mjesta.¹⁶

U popisu stanovništva, odnosno, kako izvor navodi, "duša" vukovarskog okruga iz 1781.¹⁷ stanovništvo je klasificirano prema konfesionalnoj pripadnosti. Navode se katolici (*Catholici*), protestanti (*A-Catholici*), pravoslavci (*Graeci Non Uniti Ritus*) te Židovi (*Judae*). U navedenim popisnim brojkama uočava se da su najbrojniji bili katolici, potom su u neznatno manjem broju zastupljeni pravoslavci i na kraju, s nekoliko stotina pripadnika, protestanti. U popisu je rubrika koja se odnosi na Židove prazna.

Analiza različitih naziva, napravljena na temelju arhivskih izvora te putopisnih i drugih suvremenih djela, kojima se u tom razdoblju označivala pripadnost stanovništva u Slavoniji i Srijemu, pa tako i Vinkovcima i Vukovaru, pokazala je da je kao glavni kriterij njihova razlikovanja uzimana konfesionalna pripadnost. Ali, osobito u putopisnim djelima, u velikoj se mjeri raspravlja o etničkom podrijetlu stanovnikâ, a kao važan razlikovni element među pojedinim skupinama navodi se jezik, uz već spomenuti konfesionalni kriterij.

"MANJINSKE SKUPINE" U ISTOČNOJ SLAVONIJI U 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA - PRIMJER VINKOVACA I VUKOVARA

Uz dvije najzastupljenije konfesionalne¹⁸ i etničke skupine, broj pripadnika drugih vjerskih i etničkih zajednica u navedenom razdoblju u istočnoj Slavoniji

• • •

15 Izvor navodi "Horvatske Famillije: Jakob Skella, Wasilj Mlagjan, Pettar Csubraja, Mihaillo Czarewich, Thomo Mrahovich, Glisso Martinowich, Juro Nikssich, Chiro Obradovich, Marko Kossanich, Jowo Jellowacz, Marko Boxicsewich, Jowan Galletich, Stewan Gallowich, Jowo Magiarewich, Mittar Sokollowich, Pawo Pustar, Puno Deanovich, Pawo Czarich" (HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Knjiga tjednih zapovijedi, knj. 199, god. 1814, 12. siječnja).

16 HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Knjiga tjednih zapovijedi, knj. 200, god. 1815, 12. travnja.

17 HDA, 31, SŽ, Conscriptioes, kut. 813, god. 1781.

18 U izvorima slavonske vojnokrajiske i civilne provenijencije prilikom kategoriziranja stanovništva u različitim evidencijama kao odrednice identiteta navodile su se najčešće religija/vjera i jezik. Pravoslavci su se u izvorima, ovisno o jeziku izvornika, označivali kao osobe "risschanskog zakona", "nicht unierte griechische Religion", "altgläubisch Graeci ritus", "Graeci non uniti Ritus" i "Graeci Ritus Schismati", a katolici kao "römische katholische Religion" i "Catholici".

znatno je manji. Često ga je teško i pratiti, jer kada i postoje podaci, oni uglavnom popisuju stanovnike prema vjerskoj pripadnosti. Tako se primjerice u katolike upisuju i pripadnici njemačke, mađarske i drugih etničkih skupina. Također, kada se navode kalvinisti u tom području, uglavnom se pod tim nazivom nalaze Mađari, a pod evangelicima u Vinkovcima u to su se vrijeme primjerice redovito podrazumijevali Nijemci. Židovi se na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće rijetko spominju, a kad se i spominju, uglavnom ne kao stalno nastanjeni stanovnici. Još se jedna skupina, Romi, u znatnoj mjeri spominje u izvorima.

Od pripadnikâ protestanata u Slavoniji, u tom razdoblju javljaju se evangelici ili luterani, sljedbenici "augšburške konfesije" i kalvinisti ili sljedbenici "helvetske konfesije".¹⁹ No kad se do 18. stoljeća govori o protestantima na tom području, misli se uglavnom na kalviniste. Oni su se iz Baranje, gdje je već 1544. postojala mađarska kalvinistička župa, proširili u istočnu Slavoniju. Njihov je broj u istočnoj Slavoniji prilično porastao tijekom osmanske vlasti.²⁰ Nakon odlaska Osmanlija franjevci su radili na uništenju kalvinizma u Slavoniji i u tome bili prilično uspješni, osobito župnici u Miholjcu i Vukovaru. Vukovarski je župnik Josip Mihaljević preobratio sve kalviniste u obližnjim Bogdanovcima na katoličanstvo (Belavić 1928: 89).

Posebni odnosno povlašteni status Katoličke crkve u Habsburškoj Monarhiji davao joj je status državne religije. Ostale religije bile su manje ili više tolerirane. Neprijateljski stav prema protestantima, kakav je zauzimala Marija Terezija,²¹ koja ih je smatrala hereticima, promijenio je njezin sin Josip II. On je smatrao da među njima ima darovitih i mudrih ljudi koji bi uključivanjem u društvo i dobivanjem građanskih prava u velikoj mjeri mogli pomoći napretku države. Nakon što je postao samostalni vladar, izdao je Josip 1781. Patent o toleranciji.²² Tim su dokumentom kalvinisti, evangelici i pravoslavci dobili slobodu privatnog prakticanja vjere i mogućnost obavljanja državnih službi. Uz brojne reforme i mjere koje

19 Nazivom "Confessionis Augustanae et Helveticae" označuju se u dopisu Bečke kancelarije Srijemskoj županiji pripadnici dviju protestantskih vjeroispovijesti koji su carskim Patentom iz 1781. dobili pravo nesmetana obavljanja vlastitih obreda (HDA, 31, SŽ, APP, kut. 84, br. 1782-2127).

20 U 16. stoljeću kalvinizam je u Slavoniji širio Mihajlo Starin, podrijetlom iz Stara u Šomodskoj županiji u Ugarskoj. On je uspio okupiti priličan broj vjernika u istočnom dijelu Slavonije. Godine 1551. održao je dvije sinode u Slavoniji, a te je godine osnovana i prva hrvatska kalvinistička župa u Tordincima. Nakon smrti Mihajla Starina oko 1554., slabio je u Slavoniji utjecaj kalvinista (Belavić 1928: 85; Šundalić 1997: 255).

21 Zabranila im je školovanje u inozemstvu, nagrađivala prelasku na katoličanstvo, a ukinula im je i neke škole (Rokai i dr. 2002: 340).

22 Tekst Patenta o toleranciji objavljen je u latinskome i njemačkom izvorniku te hrvatskom prijevodu u: Roksandić, 2004: 121-153. U Hrvatskome državnom arhivu nalazi se kraća inačica Toleranzpatenta, sastavljena 1782. u obliku proglasa. Potpisuje ga general Mathesen u Osijeku, a svrha te inačice bila je da u najosnovnijim crtama - šesnaest točaka iz originalnog patenta sažeto je u sedam najvažnijih - svim oblastima priopći i zatraži pridržavanje odredbi o toleranciji (HDA, 430, SGK, Opći spisi, kut. 17, br. 1782-21-85/1047).

je Josip II. prije smrti poduzeo, na snazi je ostavio Patent o toleranciji. Ipak, u saborskim zaključcima iz 1792. u točki 8 navodi se da treba zabraniti naseljavanje protestanata i kalvinista u Srijemskoj županiji,²³ što upućuje na to da se te odredbe nisu uvijek i poštovale.

Protestantsko je učenje tijekom 18. stoljeća stizalo u Slavoniju uglavnom preko Nijemaca. U Vinkovce, odnosno u obližnje Novo Selo, tek početkom 19. stoljeća dolazi brojčano znatnija skupina pripadnika evangeličke vjeroispovijesti.²⁴ U Vukovaru ih u tom razdoblju nema jer Nijemci, koji su kao etnička skupina bili glavni predstavnici te konfesije u istočnoj Slavoniji, i u Vinkovcima, u Vukovaru su bili katoličke vjere. Inače, u mjestima u kojima su na području Vojne krajine bili nastanjeni i gdje su imali svoju župu, primjerice u Novom Selu, morali su svog pastora uzdržavati od općinskih prihoda. Evangelička općina u Novom Selu, koja je osnovana oko 1830., najstarija je općina te vjeroispovijesti u istočnoj Slavoniji. Tada je izgrađena i crkva, a općina je vodila vlastite matične knjige. U nekim drugim mjestima u Slavoniji evangeličke se općine osnivaju tek u drugoj polovini 19. stoljeća.

U izvratku iz zapisnika sa sjednice Srijemske županije od 21. listopada 1785. stoji da je na toj sjednici pročitana kraljevska zapovijed koja sadržava osam odredbi, a među njima je i ona o pravu evangelika i kalvinista da prilikom pokopa imaju pjevani obred.²⁵

Doseljavanje Nijemaca u Podunavlje počinje potpadanjem tih krajeva pod habsburšku vlast, nakon ratnog poraza Osmanlija krajem 17. stoljeća. Njihovo uglavnom od države podupirano naseljavanje traje tijekom cijelog 18. stoljeća. U Vojnu krajinu stižu u 18. stoljeću kao vojni časnici i službenici ili kao obrtnici, dok ih u Provincijalu i na vlastelinstvima uglavnom naseljavaju veleposjednici i Crkva²⁶ ili dolaze organiziranom kolonizacijom koju je provodila država. Uglavnom su to bili seljaci bezemljaši iz prenapučenih njemačkih područja, gradska sirotinja,

23 Zaključci, sv. IX/1974, str. 177.

24 U blizinu Vinkovaca naseljena je skupina Nijemaca, koja se, nezadovoljna prilikama u Würtembergu, uputila Dunavom u južnu Rusiju. No u Vukovaru je dio njih odustao od nastavka puta i vlasti Brodske pukovnije odlučile su ih naseliti na zemljištu pokraj šume Liskovac zapadno od Vinkovaca. Nakon te skupine slijedila je 1819. veća skupina od 40 evangeličkih obitelji iz Hessena. O Nijemcima u Novom Selu (*Neudorf*) opširnije u: Schreckeis 1976: 14-15.

25 "Dana i Miscza malo prije imenovatog pod Numerom 25191 Svima na Znaye i obderxavanye dajese, da Czarsko Velichanstvo 19a 7bra Godine hodeche pod Numerom 10875 Milostivno dopustilo jest da Svima u Kraljevstvu ovom tako Luteranskog Kako Kalvinskog Zakona pribivaoczem Pokop pivajuch privoditi slobodno jest" (HDA, 31, SŽ, APP, kut. 114, br. 1786-5).

26 O naseljavanju Nijemaca na Đakovačkom vlastelinstvu tijekom 18. i početkom 19. stoljeća opširnije u: Geiger 2001: 13-32.

kažnjenicima kojima je obećan oprost, ali i drugi stanovnici.²⁷ Engel u svom opisu kaže da Nijemci u Slavoniji i Srijemu žive uglavnom u gradovima kao obrtnici, ali da ima i nadničara, a narod ih naziva "Švabama" (Engel 2003: 50). U Vinkovcima je primjerice, kako navode neki autori (Pavičić 1964: 60), sredinom 18. stoljeća bilo tridesetak njemačkih obitelji, uglavnom obrtnika, čemu valja dodati da je i časnički sloj u to vrijeme bio uglavnom njemačkog podrijetla. Veće naseljavanje njemačkih seljačkih obitelji u Slavonskoj vojnoj krajini zbiva se tijekom 19. stoljeća. Tada uz već spomenute evangeličke Nijemce iz Novoga Sela dolaze i druge ratarske obitelji, osobito u drugoj polovini 19. stoljeća, kad se preseljavaju iz Bačke i po povoljnoj cijeni kupuju slavonsku zemlju.

U Novom Vukovaru nastanili su se početkom 18. stoljeća Nijemci katolici. U popisu iz 1728. navodi se da je selo Novi Vukovar osnovano 1723. i 1724.²⁸ Tu se spominju prvi stanovnici, koji su od 1723. do 1725. prešli iz Marinaca u Novi Vukovar i koji su nosili njemačka imena i prezimena. Uz njemačke obitelji bilo je i nekoliko katoličkih i pravoslavnih sa slavenskim prezimenima (Sršan 1986: 195). U popisu iz 1736. trećina muškaraca u Novom Vukovaru bavila se obrtom, a trojica trgovinom (V. Horvat i Potrebica 1994: 166). Kako su Nijemci imali najveći udio u stanovništvu Novog Vukovara u tom razdoblju, iz tog se podatka može zaključiti da su se u velikom broju uz agrarnu djelatnost bavili obrtom i trgovinom. Tijekom 18. stoljeća grofovi Eltz nastavili su naseljavati njemačke obitelji. Većinski njemačko stanovništvo Novoga Vukovara imalo je i svoga svećenika. Vukovarski franjevac i povjesničar s početka 20. stoljeća Placido Belavić navodi da su vukovarski Nijemci katolici imali i svoga propovjednika. Oko 1730. to je bio Paskal König. U samostanskoj se kronici on naziva *concionator germanicus*. Inače, prilikom svih svečanosti u Starome i Novom Vukovaru propovijedalo se na hrvatskome i njemačkom jeziku. Novi Vukovar bio je filijala starovukovarske župe, i u samostanskoj kronici iz 1733. kada se govori o vjernicima u Novom Vukovaru, stoji "naši njemački župljani preko mosta". Od 1744. bio je običaj da na dan sv. Roka ide procesija prema Novom Vukovaru, koju je predvodio njemački propovjednik (Belavić 1927: 55–56). Nijemci su bili značajan element u životu obaju Vukovara. Njihov je broj tijekom 19. stoljeća rastao. Velik broj Nijemaca doselio se u Vukovar, kao i u Vinkovce, iz Bačke. Oni su se u velikoj mjeri bavili ratarstvom. O porastu broja Nijemaca tijekom 19. stoljeća svjedoči i popis iz 1850., u kojemu se navodi

● ● ●

27 Engel kaže da se neuspješno pokušavaju naseliti Nijemci ratari u Slavoniju i Srijem, a da se naseljavaju samo oni "koji su piću i lijenosti odani gotovo isto koliko i domoroci sami" (Engel 2003: 50).

28 Taj podatak nije pouzdan jer se u komorskom popisu sela vukovarskog okruga iz 1722., koji u prijevodu donosi Sršan, navodi i selo Novi Vukovar. Za njega se kaže da je tek "u novije vrijeme nastanjeno". Navodi se da ga "ponajviše nastavaju njemački katolici, a tek je tu i tamo pomiješana koja pravoslavna obitelj" (Sršan 1984: 256).

da je od 5094 stanovnika Staroga Vukovara 1000 Nijemaca, a u Novom Vukovaru od 1084 stanovnika bilo je 399 Nijemaca (Cvekan 1980: 36–37).

Mađari i Slovaci u Slavoniji su prema Engelovu opisu bolji i savjesniji ratari od domaćih stanovnika. U tom razdoblju u Vukovaru i Vinkovcima spominje se relativno mali broj pripadnika tih dviju etničkih skupina. Početkom 19. stoljeća bilo je oko dvjesto Mađara u Vukovaru, i to katolika. Godine 1821. uputili su izaslanstvo od dvadeset članova gvardijanu vukovarskog samostana da odobri držanje propovijedi na mađarskom jeziku na sve "mlade nedjelje" i na veće blagdane. Belavić navodi da nisu uspjeli "u svojoj tražbi", ali donosi i podatak da im je o Božiću od 1820. do 1822. propovijed na mađarskom jeziku držao franjevac Bruno Tóth (Belavić 1927: 56). Dolazak Slovaka u Vukovar zabilježen je 1835., kada je oko dvjesto slovačkih obitelji došlo iz Trenčina u Vukovar, ali ih je samo nekolicina ostala, a drugi su se odselili u Ilok i Banat (R. Horvat 2000: 277).

Rusini, koji su u vjerskom pogledu bili unijati odnosno grkokatolici, dolaze u vukovarski kraj tek u prvoj polovini 19. stoljeća. Inače, glavnina Rusina doselila se između 1746. i 1751. iz Prikarpatске Ukrajine u Bačku, u Krstur i Kucuru.²⁹ Rusini iz tih mjesta naseljavaju najprije krajem 18. i početkom 19. stoljeća dio šidskog vlastelinstva koje je bilo posjed Križevačke grkokatoličke eparhije. Iz Ruskoga Krstura i Kucure doseljavaju se Rusini u blizinu Vukovara, u Petrovce, između 1834. i 1836., a sredinom 19. stoljeća i u Mikluševce, također u vukovarskom kraju. Krajem 19. stoljeća Rusini i Ukrajinci koji pristižu iz Zapadne i Ugarske Ukrajine koloniziraju i slavonske krajeve. U samom Vukovaru njihova se nazočnost bilježi u popisu iz 1910., i to u malom broju od samo 46 osoba (Kostelnik 1970: 183–184). U prijašnjim popisima u Vukovaru se ne navodi broj grkokatolika. Gotovo kuriozitetno djeluje jedan grkokatolik popisano u Vinkovcima 1850. i 1857. (Pavičić 1964: 64).

Engel navodi da Romi, odnosno dio njih, "sasvim slobodno tumaraju na području provincijala". Slobodu kretanja daju im i vlastelinstva, gdje su se naselili kako bi si osigurali egzistenciju. Naravno da na njih, kako ističe Engel, pada najveće sumnja kad nestanu konji sa slobodne ispaše (Engel 2003: 84). U izvještaju srijemskog podžupana Josipa Hajnocija iz 1789. o stanju Srijemske županije, zabilježeno je da se i vukovarskom kotaru nalazi 40 "ciganskih obitelji". On u izvještaju nije skrivao svoju nenaklonost prema njima, jer smatra da su začetnici različitih ispada, osobito krađe konja, i da loše utječu na seljake i druge podanike (Gavrilović 1966: 178). U pukovnijskoj zapovijedi od 25. kolovoza 1814. izdanoj u Vinkovcima, pod rednim brojem četiri stoji: "Slavna regimenta zapovida sve Stranske Czigane koi svoji Kucha u Regimentskoj Numeri neimadu odma sa Pismom u Pervo Paorsko Sello

● ● ●

29 O Rusinima u Bačkoj opširnije u: Gavrilović 1967.

pod arrestom odpravitise imadu”.³⁰ Na području Brodske graničarske pukovnije bilo je stalno nastanjenih Roma. Oni su bili izravno podređeni satnijskoj vlasti. Na prijedlog Marije Terezije pokušalo se Rome privesti sjedilačkom načinu života i pretvoriti ih u seljake krajišnike. Čak je bio skovan i poseban naziv za njih: zvalo ih se “novoseljacima”.³¹ Matasović navodi da ih u samim Vinkovcima nije bilo stalno nastanjenih, ali su živjeli u selima Vinkovačke satnije i svakodnevno boravili u Vinkovcima (Matasović 1937: 26).

U Patentu o toleranciji ne navode se Židovi, iako je Josip II. i prema njima učinio određene ustupke kako bi ih se učinilo korisnima za državu.³² Na područje Vojne krajine mogli su dolaziti radi trgovine, ali su ga u roku od 24 sata morali napustiti. Iako je zabrana ostala na snazi do druge polovine 19. stoljeća, ipak su neki uspjeli ostati na vojnokrajiškom teritoriju. Tako je 21 židovskoj obitelji, koja je s teritorija Srbije prebjegla u Zemun nakon Beogradskog mira 1739., odobreno da trajno ostane na području Vojne krajine. Popisi 1816. pokazali su veći broj židovskih obitelji, a popis iz 1820. zabilježio je 251 Židova na području Slavonske vojne krajine, od čega su vjerojatno dva bila u Brodskoj pukovnji (Hietzinger 1823/ II/2: 493). U izvorima ih se naziva “Jude”, “Csifuti”, “Juden”, “Judae”, ovisno o jeziku kojim je pisan dokument.

Još početkom 18. stoljeća u Vukovaru se spominju prvi Židovi. Tada je Vukovar bio pod komorskom upravom i na njega se tada nije odnosila odredba Hrvatskog sabora iz 1729. kojom se Židovima zabranjuje boravak na području Hrvatskoga Kraljevstva. Tako izvori spominju još početkom 18. stoljeća u Vukovaru Židova Marka, a dvadesetih godina 18. stoljeća u jednome carinskom zapisniku iz Mitrovice spominje se Baruh, Židov iz Vukovara, kao trgovac turskom robom (Gavrilović 1989: 1). Nakon uspostave županija u Slavoniji sredinom 18. stoljeća, počela se u njima provoditi odredba Hrvatskoga sabora o zabrani naseljavanja Židova na području Trojedne Kraljevine.³³ Židovi su i nakon toga trgovali na

30 HDA, 445, BGP, Satnija u Vinkovcima, Knjiga tjednih zapovijedi, knj. 199, god. 1814, 25. kolovoza.

31 Evo kako je tu njezinu namjeru opisao Jowitsch: “Die große Theresia befahl, diese angesiedelten Zigeuner *Neubauern* zu nennen, theils weil sie sich ihres Volknamens schämten, und theils um, wo möglich, mit dem Namen auch das Andenken an ihre vorige Lebensart auszurotten.” Novim imenom htjelo se ukloniti neugodnosti zbog naziva “Cigani” i izbrisati im iz sjećanja stari način života (Jowitsch 1835: 155).

32 “Um die in meinen Erblanden so zahlreiche Glieder der jüdischen Nation dem Staate nützlicher zu machen, als sie bey den ihnen so sehr beschränkten Nahrungs-zweigen und auch nicht zulängliche verstatteten und eben deswegen ihnen überflüssig geschiedenen Aufklärungs Mitteln bisher nicht werden konnten, so wird der erste zuträgliche Schritt durch unvermerkte Beseitigung ihrer national Sprache, (...) mit dem geschehen können, dass sie verhalten werden, alle ihre Contracte, Verschreibungen, Testamente, Rechnungen, Handels-Bücher, Zeugnisse (...) in der Gerichts üblichen Sprache jeden Landes bei Strafe der Nulitaet, und Verweigerung der Obrigkeitlichen Assistenz auszufertigen” (HDA, 430, SGK, Opći spisi, kut. 17, br. 1781-67-969).

33 Židova je bilo i u Osijeku. Iako je Židovima bio ograničen boravak u Osijeku, u Donjem je gradu već 1746. bilo nastanjenih židovskih obitelji. Prema popisu iz 1814. bilo je u Osijeku 37 Židova (Šundalić 1997: 262).

području Srijemske županije, jedino što su tada uspijevali izbjeći plaćanje poreza za županijsku blagajnu jer nisu bili u popisima. Takvo se ponašanje nastojalo onemogućiti 1764. izdavanjem posebnih priznanica koje su židovskim trgovcima naplaćivane na licu mjesta kao županijski porez. Iako nisu smjeli biti nastanjeni na području Županije, Židovi iz susjednih ugarskih županija (Bačka, Baranjska, Tolnska)³⁴ usmjerivali su svoju trgovačku djelatnost na Srijem. Glavni oblik židovske trgovine bilo je torbarenje, odnosno prodaja robe po kućama,³⁵ a bili su i zakupci krčmi, mesnica i drugo. Za razvijanje dinamičnije trgovačke djelatnosti većih razmjera prepreku su im predstavljali domaći gradski trgovci. Godine 1776. vukovarski se kožarski obrtnici žale Srijemskoj županiji da Židovi imaju u Vukovaru skladište kože i da drže “monopol” na prodaju, a njima kao kožarskim obrtnicima gotovo je nemoguće nabaviti kožu. Obrtnici su tražili da se odredi i propiše kada Židovi smiju trgovati, kako je to bilo uređeno s trgovcima s osmanskog područja, kako bi se na taj način zaštitili domaći podanici. Taj prijedlog nije uvažen jer je Županija smatrala da nije u skladu s odredbom o slobodi trgovine (Gavrilović 1989: 7). Određeni ustupci Josipa II. Židovima ponovno su ohrabрили neke od njih da se pokušaju nastaniti u Srijemskoj županiji.³⁶ U Vukovaru su osim skladišta kože unajmljivali i određene stambene prostore. Srijemska županija te Židove nije smatrala svojim podanicima. U Vukovaru je 1794. bilo pet židovskih obitelji s ukupno šesnaest članova. Godine 1798. Srijemska je županija izvijestila Ugarsko namjesničko vijeće da se židovske obitelji u Vukovaru nalaze tamo bez njezina znanja, da nisu obuhvaćeni poreznim popisima i da ih se tretira kao skitnice. Županijske su im vlasti naredile da napuste područje Županije (Gavrilović 1989: 8). U popisu iz 1807. navode se četiri židovske obitelji u Starom Vukovaru, kojima je županijska skupština odobrila boravak u Vukovaru. Zbog trgovačkih poslova dolazilo je i do raznih sporova između židovskih trgovaca i vukovarskih stanovnika. Manje sporove i prekršaje rješavao je gradski magistrat. O tomu postojelo je svjedočanstva u zapisnicima magistrata Starog Vukovara.³⁷ Sredinom 19. stoljeća broj Židova u Vukovaru narastao je i oni 1845. traže dopuštenje za podizanje sinagoge. Unatoč protivljenju katolika i pravoslavaca, sinagoga je sagrađena, ali

34 Godine 1744. uvela je Marija Terezija zaštitni porez (*taksa tolerancije*) za Židove na području Ugarske u iznosu od 2 for. godišnje za svaku židovsku osobu (Gavrilović 1989: 2).

35 Prodaja sitne robe po kućama dopuštena im je 1787.

36 Godine 1790. Židovi su od Ugarskog sabora tražili pravo stjecanja nepokretne imovine i slobodnog bavljenja obrtima, no Sabor je zaključio da ne smiju biti istjerani iz mjesta u kojemu su se zatekli do te godine (Gavrilović 1989: 4).

37 “Dana 4a Feb. 1789. Prituxio se Kuzman Jovanovich da njega Jacob Stanich Csifut iz Plavne za imajuchi Dug kod Csifuta Salamuna iz Selancse u 5 for. prevario y xeli Sebi naplatiti. Koja tuxba, preglednuce uzroke buduch da isti Jakob Csifut jeste Kuzmanu Jovanovichu kazao da Salamun duxnik nyegov jest umreo, pankrot ostao, y umreo tak na ovaj nachin Jovanovich obligatiu Salamun chifuta od 15 for. (...)” (GMVu, AV, kut. 1780-1789, Sudski protokol 1788/9, br. 28).

je 1894. prodana Mađarima kalvinistima i 1910. preuređena za javno bogoslužje (Belavić 1927: 57).

ZAKLJUČAK

Stanovništvo istočne Slavonije i zapadnog Srijema u 18. i početkom 19. stoljeća bilo je etnički heterogeno te u kulturnome i vjerskom pogledu raznoliko. U tim krajevima nakon ratnih pustošenja i velikih demografskih gubitaka krajem 17. stoljeća, dolazi do naseljavanja novog stanovništva, prije svega hrvatskoga, srpskog i njemačkog te drugih etničkih skupina (Mađari, Rusini, Slovaci, Ukrajinci). Te skupine, uz većinsku hrvatsku, danas, početkom 21. stoljeća, imaju značajan udio u etničkom/nacionalnom sastavu toga dijela Hrvatske.

Analizom etnonima koji su se upotrebljavali za "autohtone" skupine stanovništva u 18. i prvoj polovini 19. stoljeća pokazalo se da kod pisaca i putopisaca prevladavaju etnički nazivi koji su odražavali shvaćanje onodobnih slavističkih autoriteta o slavenskom jeziku i slavenskim narodima. Za najbrojniju "autohtonu" skupinu stanovništva na području istočne Slavonije i zapadnog Srijema rabilo se najčešće općenito ime "Slavonci", "Slovinci", "Iliri", a često ih se razlikovalo samo prema vjeroispovijesti. Stranci, tj. stanovništvo koje tijekom 18. i 19. stoljeća dolazi iz drugih dijelova Habsburške Monarhije, iz njemačkih zemalja ili iz krajeva pod osmanskom vlašću, u izvorima se nazivaju različitim regionalnim imenima odnosno prema državi iz koje dolaze. U izvorima vojnokrajiške provenijencije prevladavaju nazivi prema konfesionalnoj pripadnosti stanovnikâ ili se navodi jezik kojim pripadnici određene skupine govore, iako se javljaju i nazivi koji imaju etnička obilježja. To je, između ostaloga, bilo i posljedica nastojanja habsburških vlasti da se na području Vojne krajine ukinu etnički nazivi (Gavrilović 1968: 90–92; Roksandić 2004: 437) te da se tamošnji stanovnici nazivaju krajišnicima odnosno graničarima (*Grenzer, confiniari*). U izvorima koji se odnose na civilni dio Slavonije stanovništvo se također klasificira na temelju vjerskih razlika, ali se navode i njihovi etnički nazivi odnosno oni prema zemlji ili regiji podrijetla.

Najzastupljenija konfesionalna skupina na području istočne Slavonije i zapadnog Srijema bili su u navedenom razdoblju katolici, uza znatan udio pripadnika pravoslavne te drugih vjeroispovijesti. U etničkom pogledu to su bili Hrvati, Srbi i Nijemci, a poslije, pred kraj 18. i osobito u 19. stoljeću, Mađari, Slovaci, Rusini, Židovi, Romi i drugi, iako ih ni izvori ni putopisci ne nazivaju uvijek tim nazivima. Iz navedenoga izvornoga arhivskoga gradiva uočava se da su pojedine etničke skupine na tom području bile zastupljenije u određenim djelatnostima. Nijemci se primjerice u 18. stoljeću javljaju u Slavoniji najčešće kao obrtnici, zatim pripadnici određenih građanskih zanimanja poput učitelja, liječnika, ljekarnika i slično ili kao časnici i višepozicionirano administrativno osoblje u Vojnoj krajini. Pravoslavno

stanovništvo, koje se u izvorima i literaturi naziva Grcima, Cincarima ili "Racima/Rašanima", odnosno u 19. stoljeću Srbima, te Židovi najčešće se spominju kao trgovci. U 19. stoljeću izvori i pisci često Nijemce, Mađare i Slovake navode kao radišne i uspješne ratare. Interakcija različitih kulturnih, etničkih i konfesionalnih elemenata dovela je do dinamiziranja društvenoga, gospodarskog i kulturnog života te regije. Državno-pravni okvir unutar kojega se područje istočne Slavonije i zapadnog Srijema nalazilo mijenjao se tijekom 19. i 20. stoljeća, što se odražavalo i na društveni položaj i pravni status pojedinih etničkih i konfesionalnih skupina.

LITERATURA:

- Bárándy, C. (1842) *Übersicht des Areals und der Bevölkerung von Ungarn, Croatien und Slavonien*. Wien.
- Belavić, Placido (1927) *Crtice iz prošlosti Vukovara*. Vukovar: Tiskara "Novo doba" Vukovar (pretisak).
- Belavić, Placido (1928) *Povijest samostana i župe vukovarske*. Vukovar: Tiskara "Novo doba".
- Bösendorfer, Josip (1948) "Odakle ime Šokac." *Osječki zbornik* br. 2–3: 247–249.
- Csaplovics, Johan von (1819) *Slawonien und zum Theil Croatien. Ein Beitrag zur Völker- und Länderkunde*. Pesth: Hartleben Verlag.
- Cvekan, Paškal (1980) *Vukovar i Franjevci*. Vukovar: Paškal Cvekan.
- Čačić-Kumpes, Jadranka i Josip Kumpes (2005) "Etničke manjine: elementi definiranja i hijerarhizacija prava na razliku", *Migracijske i etničke teme* 21(3): 173–186.
- Čačić-Kumpes, Jadranka i Josip Kumpes (2006) "Etničnost i etničke manjine u Hrvatskoj: skica stanja i perspektivâ istraživanja." *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* br. 50–51: 88–111.
- Engel, Franz Stefan (2003) *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*. Novi Sad: Matica srpska.
- Fényes, Alexius von (1843) *Statistik des Königreichs Ungarn*. I. Theil, Pesth: Verlag der von Trattner-Károlyischen Buchdruckerey.
- Gavrilović, Slavko (1966) "Bilješke Josipa Hajnocija o Srijemu 1789. godine." Zagreb (poseban otisak iz *Starine JAZU*, knj. 53: 175–189).
- Gavrilović, Slavko (1967) "Prilog istoriji Rusina u Bačkoj sredinom XVIII veka." Novi Sad (pretiskano iz *Zbornika za društvene nauke*, sv. 48/1967).
- Gavrilović, Slavko (1968) "Razgraničenje između Vojne granice i civilne teritorije u Sremu i Slavoniji sredinom XVIII veka." *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske* br. 6: 85–99.
- Gavrilović, Slavko (1989) *Jevreji u Sremu u XVIII i prvoj polovini XIX veka*. Beograd: SANU.
- Geiger, Vladimir (2001) *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet.
- Heršak, Emil (1989) "O etnosu u prošlosti i sadašnjosti." *Migracijske teme* 5(2–3): 99–112.

- Hietzinger, Carl Bernhard von (1817–1823) *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*. I, II/1–2 Bd. Wien: Im Verlag bei Carl Gerold.
- Horvat, Rudolf (2000) *Srijem – naselja i stanovništvo*. Slavonski Brod: Institut za hrvatsku povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Horvat, Vlado i Filip Potrebica (1994) "Srijemska županija, vukovarsko vlastelinstvo i trgovište Vukovar." U Igor Karaman (gl. ur.) *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Koprivnica: "Dr. Feletar": 155–175.
- Hutchinson, John i Anthony D. Smith, ur. (1996) *Ethnicity*. Oxford: University Press.
- Jowitsch, Spiridon (1835) *Ethnographisches Gemälde der slavonischen Militärgränze, oder ausführliche Darstellung der Lage, Beschaffenheit und politischen Verfassung des Landes, dann der Lebensart, Sitten, Gebräuche, der geistigen Bildung und des Charakters seiner Bewohner*. Wien: gedruckt und in Commission der Mechitaristen-Congregations-Buchhandlung.
- Kostelnik, Vlado (1970) "Rusini-Ukrajinci Srijema i Slavonije." U Vanja Radauš (ur.) *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*. Osijek: 183–189.
- Matasović, Josip (1937) *U Vinkovcima prije jednog stoljeća*. Osijek: "Mursa", društvo prijatelja starine (pretisak: 1987, Privlaka: KIC Privlačica).
- Pavičić, Stjepan (1964) "Razvitak naselja u vinkovačkom kraju." *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske* br. 3: 49–65.
- Popis stanovništva 2001.: Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama. Zagreb: Državni zavod za statistiku (www.dzs.hr).
- Rem, Vladimir (1993) *Tko su Šokci*. Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica.
- Rokai, Petar, Zoltan Đere, Tibor Pal i Aleksandar Kasaš (2002) *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.
- Roksandić, Drago (2004) *Etnos, konfesija, tolerancija*. Zagreb: SKD Prosvjeta.
- Schreckeis, Hans (1976) *Donauschwabern in Kroatien. Historisch-demographische Untersuchung*. Salzburg.
- Sekulić, Ante (1990) *Bački Bunjevci i Šokci*. Zagreb: Školska knjiga.
- Smith, Anthony D. (1986) *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sršan, Stjepan (1984) "Popis i procjena 35 sela vukovarskog okruga iz 1722. godine." *Anali Zavoda za znanstveni rad JAZU u Osijeku* br. 3: 231–262.

- Sršan, Stjepan (1986) "Pregled gospodarskog i demografskog stanja vukovarskog vlastelinstva 1728–1736." *Acta historico-economica Iugoslaviae* 13(1): 189–228.
- Sršan, Stjepan (2006/2007) "Migracije Hrvata u Ugarsku pod vodstvom bosanskih franjevac do sredine 18. stoljeća." *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe* 1(1-2): 67–82.
- Stančić, Nikša (2002) *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- Šundalić, Antun (1997) "Religije i konfesije u Istočnoj Slavoniji i Baranji." U Dušan Klepac i Katica Čorkalo (ur.) *Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji*. Vinkovci: Centar za znanstveni rada HAZU Vinkovci: 245–265.
- Taube, Friedrich Wilhelm von (1998) *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*. Novi Sad: Matica srpska.
- Teleki von Szék, Dominik (1805) *Reisen durch Ungern und einige angränzende Länder*. Pesth: Konrad Adolph Hartleben.
- Zaključci Hrvatskog sabora. Zapisnici sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Sv. IX/1974, Zagreb.

IZVORI:

Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HDA)

Fond: 430 Slavonska generalkomanda (SGK)

Opći spisi, kut. 3, 17

Fond: 445 Brodska graničarska pukovnija (BGP)

6.9. Satnija u Vinkovcima br. 9

Knjiga tjednih zapovijedi (*Slawonisches Befehls Protocol*), knj. 199, 200

Zapisnik o korespondenciji (*Correspondenz Protocoll*), knj. 206

Fond: 31 Srijemska županija (SŽ)

Opći spisi (*Acta publico-politica*) (APP), kut. 84, 114, 259

Conscriptiones, kut. 813

Gradski muzej Vukovar (GMVu)

kut. Arhiva Vukovar 1780–1789. (*Protokoli sudskih sjednica varoša Stari Vukovar*) (AV)